

КОНФЛІКТНИЙ І КОНСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛИ ВЗАЄМОДІЇ КИТАЙСЬКОГО ТА ІНДІЙСЬКОГО ПОЛЮСІВ СИЛИ

Анотація. Аналізуються міжнародно-політичні, військові й економічні чинники еволюції китайсько-індійських відносин у постбіполярну епоху, з'ясовується їхній конфліктогенний потенціал і прогнозуються перспективи виходу взаємин на партнерський рівень.

Ключові слова: військовий потенціал, зовнішня політика, китайсько-індійські відносини, партнерство, сепаратизм, територіальні претензії.

Annotation. The article spotlights international-politic, military and economic factors of the Chinese-Indian relations in post-bipolar epoch, analyses its conflict potential and perspectives of the partnership level achieving.

Key words: military potential, foreign policy, Chinese-Indian relations, partnership, separatism, territorial claims.

Аннотация. Исследуются международно-политические, военные и экономические факторы эволюции индийско-китайских отношений в постбиполярную эпоху, определяется их конфликтогенный потенциал и прогнозируются перспективы их выхода на партнёрский уровень.

Ключевые слова: военный потенциал, внешняя политика, китайско-индийские отношения, партнёрство, сепаратизм, территориальные претензии.

* доктор політичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

На сьогодні КНР та Індія є не просто стрімко зростаючими «центрами сили», що мають практично безмежні перспективи й безперечні можливості переходу з регіонального на глобальний рівень. З огляду на величезний потенціал обох країн – демографічний (найбільші за населенням держави світу), фінансово-економічний (Китай міцно утримує світову першість за золотовалютними резервами, а Індія закріпилася в першій десятці за цим показником, до того ж в останньому кварталі 2014 р. Китай обігнав США за вартістю ВВП за паритетом купівельної спроможності, а Індія останніми роками випереджає Японію), військово-стратегічний (найчисельніша на планеті Народна-визвольна армія Китаю становить 2,285 млн. чол., а Народна озброєна поліція – бл. 1,5 млн. чол.; регулярна армія Індії трохи поступається китайській і налічує 1,325 млн. чол., ще 1,293 млн. чол. складають воєнізовані формування; обидві держави входять до ядерного клубу і є космічними) й культурно-цивілізаційний) китайсько-індійські відносини багато в чому визначають стабільність і безпеку на регіональному та метарегіональному рівнях. Таким чином, обидві країни не лише кардинально впливають на систему міжнародних відносин в Азії та АТР, а й беруть важливу участь у формуванні євразійської та світової структури безпеки.

За доби холодної війни відносини між цими азійськими гігантами склалися надто драматично: за динамічним піднесенням і позитивним розвитком початку й середини 1950-х рр. швидко настало їхнє різке охолодження, спровоковане прикордонно-територіальною суперечкою в Гімалаях, інтенсифікацією китайсько-пакистанських міждержавних взаємин, ідеологічними розбіжностями. Антикитайське повстання 1959 р. в тибетській столиці – Лхасі, наслідком якого стала втеча далай-лами в Індію, та військові зіткнення на кордоні 1962 р. трансформували індійсько-китайські відносини, за словами прем'єра Індії Д. Неру, в стан «холодної війни» [1, с. 2]. Період тривалого заморожування дипломатичних контактів характеризувався сплеском націоналізму, проявами взаємної недовіри і

відчуженості. Тенденція до відновлення добросусідських відносин, що намітилась із затуханням глобального американсько-радянського протистояння, не змогла повністю стерти історичну пам'ять про ті події. До сьогодні прагматика в китайсько-індійських взаєминах поступається місцем інерції мислення деяких військово-політичних кіл обох держав [2, с. 36-37].

Тому проблематика індійсько-китайських відносин посідає особливе місце в китайській та індійській історіографії, де можна виокремити дві суттєві риси: 1) різноплановість взаємних оцінок місця кожної з держав у зовнішній та безпековій політиці сусіда; 2) загальна тенденція трансформації таких оцінок від «Китай/Індія – колишній ворог, контр партнер» до «Китай/Індія – стратегічний партнер-суперник». Загалом, серед найбільш відомих індійських дослідників даного питання варто зазначити С.В. Ранганатхана, В.С. Ханну, Б. Челані, Дж.Н. Діксіта, А.К. Дамодарана, Дж. Сінгха, С. Капілу, І. Гуджрала, В.П. Датта та інших.

Зокрема, колишній посол КНР в Індії С.В. Ранганатхан і В.С. Ханна демонструють розуміння того, що характер індійсько-китайських відносин не є бінарним, а отже, розбудова взаємин цих держав з третіми країнами не завжди потрібно розглядати крізь призму лише двосторонніх взаємодій: так, наприклад, відносини Китаю з Пакистаном, меншою мірою з М'янмою й Таїландом залишаються союзницькими не лише в силу «індійського чинника», а й через необхідність доступу КНР до Індійського океану в обхід 1500-км Малаккської протоки (контроль над морськими комунікаціями для гарантування безпеки постачань імпортованих енергоресурсів, експорт китайських товарів через морські порти, а отже, припинення певної «ізоляції» Сінцзян-Уйгурського й Тибетського автономних районів, провінцій Сичуань, Юньнань тощо).

Згадані політологи усвідомлюють, що військова потужність КНР і виклики її безпеці об'єктивно більші за індійські, це й пояснює недоцільність/безглуздість досягнення Індією військового паритету з КНР.

Тому вони наголошують на часом помилковому сприйнятті намірів та дій істеблiшменту обох держав по відношенню один до одного (побоювання Пекіна щодо підтримки Індією діяльності далай-лами). Автори не схильні перебільшувати роль китайського чинника в контексті «зростання Індії», тобто перешкодою для підвищення статусу Індії є не стільки дії Китаю, скільки внутрішньоіндійські фактори й диспропорції, а також не зовсім ефективна політика Нью-Делі щодо суміжних південноазійських країн. Загалом, С.В. Ранганатхан і В.С. Ханна зазначають, що поряд із суперечностями обидві держави мають велику кількість питань, де їхні інтереси дотичні, а співробітництво взаємовигідне, що сприятиме стабільності в Азії в цілому [3].

Регіональний аспект індійсько-китайських відносин розкрито в колективній монографії «Зовнішні зносини: транскордонні взаємини», яка присвячена відносинам Індії з країнами Південної Азії та Китаєм [4]. Особливістю цього видання є те, що в ньому взяли участь виключно колишні/діючі індійські дипломати: С.К. Сінгх, Дж.Н. Діксіт, К.В. Раджан, С.В. Ранганатхан, М.Х. Ансарі, Д. Мукарджі, Салман Хайдар. Південноазійський регіон характеризується в термінах асиметричності та високої конфліктогенності в силу економічних диспропорцій, етнорелігійних протистоянь, політичної напруженості тощо. Головний висновок авторів видання полягає в тому, що доти, доки політичні проблеми між Індією та її сусідами не будуть вирішені, – а) південноазійські країни продовжуватимуть шукати балансирів, які врівноважують індійську потужність у вигляді позарегіональних держав (насамперед, КНР); б) їхнє прагнення брати участь у регіональному співробітництві зазнаватиме обмежень та перешкод.

Водночас фахові дипломати зі знанням справи вказують на обопільні інтереси Індії та Китаю в сфері безпеки внаслідок близькості з нестабільним Афганістаном, звідки поширюється мусульманський екстремізм та тероризм, а також з огляду на небезпеку застосування США

політики «однобічності». В цілому ж автори поділяють ту точку зору, згідно з якою економічні взаємозв'язки між Індією та Китаєм, а також між ними та іншими південноазійськими країнами здатні стати тим важелем, який призведе до покращення їхніх взаємодій у безпековій сфері.

Для російської історіографії характерний загалом зважений та збалансований підхід до оцінки китайсько-індійських відносин, а також врахування цивілізаційних чинників внутрішньополітичного розвитку та міжнародної поведінки КНР і Республіки Індія. Вочевидь, це пояснюється бажаним стратегічним характером відносин Кремля як із Пекіном, так і Нью-Делі, а також традиційною увагою російської науки до релігійно-цивілізаційних надбудов країн Сходу та демонстрацією їх культурно-структурної відмінності від західних країн.

Так, колективна монографія В. Белокреницького, В. Москаленка й Т. Шаумян демонструє роль Індії як «епіцентру південноазійського регіону» й простежує основні тенденції еволюції геополітичної ситуації в Південній Азії. Праця обґрунтовує перехід до «наступального стилю» в зовнішній політиці Індії, що не в останню чергу підтверджується набуттям нею ядерного статусу. Фактор КНР вивчається у взаємозв'язку з пакистано-кашмірською проблемою та випробуванням Індією ядерних пристроїв. Ключовим твердженням авторів є те, що за наявності поточних обмежувальних суб'єктивних та об'єктивних чинників щодо розвитку регіонального співробітництва в Південній Азії, Індія буде втягуватись у взаємодію на більш широкому регіональному рівні в рамках кооперації держав АТР, Близького Сходу та Євразії. А це, в свою чергу, означає розширення зони взаємодії між Індією та КНР (як кооперативної, так і конкурентної) [5].

Не менш значимою працею в цьому ряді є також монографія «Китай: загрози, ризики, виклики розвитку», в ній розглядається взаємовплив внутрішньої й зовнішньої політики китайського керівництва. Третя частина книги («Зовнішній вимір»), присвячена новій ролі Китаю в

світовій політиці, простежує основні вектори стратегії «виходу КНР за свої межі», що означає перехід країни від пасивної лінії поведінки, націленої на створення сприятливих зовнішніх умов для внутрішніх реформ, до активної, покликаної перетворити Китай в реального учасника глобальних трансформацій.

На противагу більшості робіт з індійсько-китайської тематики, які вивчають двосторонні відносини крізь призму китайського впливу на індійську національну безпеку (як внутрішню, так і зовнішню), автори монографії серед іншого розглядають індійський виклик КНР. Він зумовлений: прагненням Індії «вийти за свої кордони» й відігравати більш вагому регіональну роль, спираючись на економічні успіхи останніх десятиліть; невирішеністю двосторонніх територіальних і політичних проблем; недостатнім рівнем економічної взаємозалежності, який би в іншому разі визначав межі погіршення індійсько-китайських відносин. Водночас дослідники підкреслюють, що значимість «індійського виклику» зросте тільки у випадку нарощування стратегічної потужності Індії (включаючи економічні, військові та науково-технічні компоненти «потенціалу» агресивності) і зміцнення її регіональних політичних позицій [6].

Але в українській міжнародно-політичній науці питання китайсько-індійського суперництва за домінування на півдні Євразії, перспектив оптимізації конфліктогенних двосторонніх взаємин аналізувалися лише фрагментарно. Це й зумовило потребу написання даної статті.

Динаміка китайсько-індійських відносин і причини її конфліктогенності стають зрозумілими, якщо їх розглядати в контексті зміни глобального політичного клімату з середини ХХ ст. Вже на тлі Корейської війни 1950-1953 рр. та невдалих спроб урегулювати її міжнародно-політичні наслідки особливого звучання набули заклики Індії до нейтралізму, неприєднання та відмови від насилля. У відповідь на загострення міжнародного клімату за холодної війни та як засіб вирішення

конфліктної ситуації навколо Тибету в 1954 р. Китаєм та Індією були спільно сформульовані відомі «п'ять принципів мирного співіснування» (взаємоповага територіальної цілісності й суверенітету; ненапад; невтручання у внутрішні справи один одного; рівність та взаємовигода; мирне співіснування). За задумом їхніх авторів, ці «панча шила» мали не тільки забезпечити взаємну довіру та повагу двох провідних азійських держав, але й закласти основу для мирного регулювання міжнародних відносин в Азії [7].

Величезна територія, чисельність населення й активна зовнішня політика дозволили Китаю та Індії опанувати тоді ключове місце в політичному житті континенту. Водночас актуальні завдання національного державного будівництва – зміцнення центральної влади, запобігання відцентровим тенденціям та гарантування безпеки держави (як військово-політичної так і соціально-економічної) виявили розходження геополітичних інтересів двох азійських гігантів. Притаманні обом стародавнім цивілізаціям концепції національної винятковості, традиційне прагнення до культурної експансії й військово-політичного домінування в регіоні, бажання забезпечити свій вплив у сусідніх країнах наклали значний відбиток на розвиток міжнародних відносин.

Зрозуміло, що першочерговим завданням нових незалежних держав, що постали внаслідок кризи й розпаду світової колоніальної системи, було зміцнення центральної влади й боротьба з сепаратизмом. Поділ колишньої Британської Індії на Пакистан та Республіку Індію супроводжувався жорстокими зіткненнями на релігійно-етнічному ґрунті та численними жертвами з обох сторін. Для КНР не менш чутливим викликом стало фактичне відокремлення Тайваню та спроби сепарації Тибету. У зв'язку з цим, основною домінантою обох азійських держав швидко стало прагнення возз'єднати розколоті історичні території, гарантувати безпеку держави та зміцнити свій зовнішньополітичний потенціал шляхом

поширення свого впливу на периферію, в тому числі і в «буферну зону» – на територію сусідніх держав Південної та Південно-Східної Азії.

Латентне суперництво за вплив у «третьому світі», розбіжності в тлумаченні лінії проходження державного кордону, подальше розходження позицій КНР та Індії щодо глобальних міжнародних процесів (зокрема, війни і миру, співвідношення реформи й революції, відносин Північ – Південь і Схід-Захід та ін.) призвели до індійсько-китайської війни 1962 р. І після припинення бойових дій відносини між КНР та Індією залишались напруженими, зважаючи на почергове бачення офіційним Пекіном Нью-Делі або як союзника «імперіалістичних» США, або як співника «соціал-імперіалістичного» СРСР. Хоча Індія, як уявляється, не припиняла зусиль, спрямованих на нормалізацію взаємин із КНР (свого часу наполегливість І.Ганді покращити відносини з офіційним Пекіном викликала критику частини індійського суспільства), перші ознаки пом'якшення двосторонніх відносин стали можливими лише з проголошенням КНР курсу на відкритість зовнішньому світу після смерті Мао Цзедуна.

Поштовхом для нового сприйняття китайським керівництвом взаємин з Індією задля їхньої нормалізації, став 3-й пленум ЦК КПК 11-ого скликання в грудні 1978 р. Задля подолання кризового стану економіки й суспільства, що виник внаслідок здійснення т. зв. «культурної революції», Китай став на шлях здійснення ринкових реформ та розширення зовнішніх зв'язків. А з прийняттям у 1982 р. чинної донині (з певними змінами) конституції КНР головною зовнішньополітичною метою держави стало створення стабільних і сприятливих міжнародних умов, тобто доброзичливого зовнішнього оточення для започаткованих на той час перетворень, проведення політики відкритості, в тому числі й задля збереження внутрішньої легітимності влади Компартії Китаю. Підґрунтям змін у стратегічному мисленні керівництва КНР стало відкидання постулату про неминучість третьої світової війни й заперечення

необхідності «революційної дипломатії», а також прийняття тези про те, що мир і розвиток є домінуючими тенденціями в сучасному світі.

Підпорядкованість китайської зовнішньої політики внутрішнім соціально-економічним перетворенням в рамках стратегії відкритості й «чотирьох модернізацій» почала проявлятися у проведенні КНР щодо Індії політики «добросусідства». Курс на такі відносини став загальним підходом, на основі якого КНР намагалась покращити взаємини із суміжними країнами по периметру своїх найдовших у світі кордонів, та був спрямований на економічний розвиток прикордонних регіонів КНР шляхом налагодження торговельного обміну, а також на співпрацю у боротьбі з етнічними сепаратистами й при вирішенні прикордонних проблем [8, с. 24].

Що ж стосується Індії, то внаслідок її поразки у війні з Китаєм в жовтні 1962 р., випробування КНР ядерного пристрою через два роки, не зовсім вдалої війни Індії з Пакистаном в 1965 р. та цілком успішної в 1971 р., ідеалістична складова зовнішньої політики Нью-Делі почала підкріплюватися силовим компонентом. На тлі посилення своєї державної потужності та зміцнення регіональних позицій, Індія вдалася до зниження напруженості у відносинах з Китаєм.

Після візиту індійського міністра закордонних справ А.Б.Ваджпаї до Пекіна, в 1981 р. до Нью-Делі з візитом у відповідь прибув його китайський колега Хуан Хуа. В ході зустрічі була досягнута домовленість про відновлення, після 20-річної перерви, переговорів із двосторонніх питань, перш за все з прикордонного. Зрештою, після серії безуспішних контактів і короткострокового загострення обстановки на індійсько-китайському кордоні взимку – навесні 1987 рр. намітився певний зсув, пов'язаний зі зміною всього алгоритму міжнародних зв'язків як у світі, так і в регіоні. Наступного року відбувся візит до Пекіна індійського прем'єра Р.Ганді, під час якого було підтверджено бажання обох країн розвивати

надалі двосторонні відносини на основі вище згаданих принципів «мирного співіснування» [9, р. 488-489].

Цей візит став можливим в умовах потепління радянсько-китайських відносин та відсутності опозиції візиту з боку офіційної Москви, як це було в 1979 р. під час поїздки А.Б. Ваджпаї до Китаю. Більш того, М. Горбачов у ході відвідин Індії в листопаді 1986 р. порадив Р. Ганді покращити відносини з Китаєм і заявив, що Радянський Союз зацікавлений в примиренні Індії та КНР, а, отже, радянське керівництво не буде змушене обирати ту чи іншу сторону в разі можливого конфлікту між країнами [3, р. 59-60].

Активне прагнення Нью-Делі до покращення відносин із КНР пояснювалось більш гнучким та реформаторським курсом Р. Ганді, порівняно з політикою його матері – І. Ганді, а також демонстрацією сили індійськими військовими під час зіткнень із частинами китайської армії на спірній прикордонній території індійського штату Аруначал-Прадеш у 1986 р. Впевнені дії індійської сторони заперечили можливість повторення програтої війни 1962 р., а, отже, створили в індійському керівництві певне психологічне уявлення про паритетність потужностей Індії та Китаю [9, р. 137-138].

Це, на думку окремих індійських політологів, дало змогу Нью-Делі бути більш активним та наполегливим в реалізації курсу на нормалізацію відносин з Китаєм, і певною мірою змусило офіційний Пекін більш повно враховувати інтереси індійської сторони. У відповідь на індійську «активність» у грудні 1987 р. в Делі заступник міністра закордонних справ КНР передав Р.Ганді запрошення відвідати Пекін. Таким чином, його візит до Пекіна в грудні 1988 р. був першим контактом між Індією й КНР на найвищому рівні після майже 30-річної перерви. Відновлення повноцінного двостороннього діалогу між двома країнами дало можливість розблокувати весь комплекс міждержавних відносин, в т. ч. забезпечити спокій на кордоні.

Переможне для США закінчення глобальної холодної війни означало необхідність адаптації як Індії, так і Китаю до різноманітних конструктивних змін в міжнародних відносинах з їхньою подальшою перебудовою, оскільки порушилася налагоджена система «стримувань і противаг», яка дозволяла країнам «третього світу» в епоху холодної війни відстоювати свої інтереси шляхом лавірування між ворогуючими блоками. В аналізові міжнародної ситуації в обох країнах почало переважати бачення світу як позитивної «багатополярності», що розвивається.

Ця концепція миттєво отримала широке визнання серед китайських політологів-міжнародників, а в якості офіційного погляду Пекіна на ситуацію в світі була вперше представлена в травні 1988 р. в промові міністра закордонних справ КНР Цзянь Цічєня. На думку прихильників цієї доктрини, незважаючи на неспокійність та тривожність міжнародної поточної ситуації, тенденція до багатополюсності є об'єктивною і позитивною для Китаю: лейтмотив миру і розвитку залишається незмінним. Багатополярність призводить до демократизації міжнародних відносин і фактично означає кінець безумовного домінування «однієї-двох наддержав» [10, с. 47-48].

Рекомендаційна частина концепції багатополюсності для КНР зводилася до необхідності підтримки між «центрами сили» відносин мирного співіснування та взаємовигідного співробітництва. У втіленні принципу багатополюсності в міжнародне право й дипломатичну практику китайські фахівці бачили шлях до такого світоустрою, в якому КНР могла б відігравати більш активну роль, незважаючи на тимчасову відсутність силового потенціалу, порівнянного з арміями і ВПК світових лідерів – США й СРСР. У відповідності з цим, КНР готова була в зовнішньополітичному курсі змістити акцент із використання протиріч у системі міжнародних відносин (як це передбачалось «теорією трьох світів» і політикою «єдиного фронту») на забезпечення балансу інтересів всіх зацікавлених сторін.

В свою чергу, Індія, висловлюючи зацікавленість у формуванні нового міжнародного порядку, який виключав би одноосібний гегемонізм і диктат в міжнародних відносинах, важко переживала неминучі наслідки його встановлення – розпад СРСР і поворот Кремля в бік Заходу на початку 1990-х рр. Ці процеси стали, за словами професора Університету імені Дж. Неру Сурджита Мансінгха, «холодним душем» для Нью-Делі, оскільки в особі Радянського Союзу, що розпався, Індія втратила не тільки надійного політичного союзника і важливого економічного партнера, а й один із важливих балансерів проти «китайського фактору» [11, с. 16].

Внаслідок пристосування до нового світового середовища, на міжнародному рівні окреслювався збіг поглядів обох країн на низку важливих міжнародних питань. Найголовніші серед них – необхідність формування багатопольярного світу як противаги пануванню однієї потужної наддержави, створення нового політичного й економічного порядку, який би захищав права країн, що розвиваються, справедливий розподіл благ глобалізації стосовно держав «третього світу». На рівні двосторонніх відносин це означало спадковість китайського зовнішньополітичного курсу на модернізацію та відкритість, а, отже, продовження політики добросусідства, яка мала сприяти подальшому пом'якшенню китайсько-індійських відносин.

В грудні 1991 р. Індію відвідав прем'єр КНР Лі Пен – це був перший офіційний візит глави китайського уряду в Нью-Делі за три десятиліття. В спільному комюніке сторони знову наголосили, що обидві держави бажають і надалі розвивати двосторонні відносини на основі п'яти принципів мирного співіснування, оскільки їхня співпраця сприяє миру та стабільності в Азії та світі. Причому, якщо звернути увагу на черговість офіційних візитів глав урядів обох держав, можна зробити висновок, що більше ініціативи в нормалізації відносин проявляла Індія. Це опосередковано підтверджує співробітник китайського Інституту сучасних міжнародних відносин Лю Цзянун: «Через дезінтеграцію Радянського

Союзу та підйом Японії, США намагаються співпрацювати з Японією, щоб домінувати в АТР. Саме на цьому тлі Індія, АСЕАН та В'єтнам докладають зусиль для того, щоб покращити і посилити свої відносини з Китаєм» [1, с. 2-3].

Дійсно, питання взаємин з Індією в сприйнятті керівництва Китаю тоді мали підпорядкований характер щодо вирішення внутрішніх проблем і змін у глобальному міжнародному середовищі, в той час як для Нью-Делі відносини з офіційним Пекіном зберігали більш вагоме й самостійне значення. Не в останню чергу такий стан речей пояснюється й збереженням серед індійських наукових і державно-політичних еліт сприйняття Китаю як «загрози з Півночі».

Дійсно, в індійському розумінні серйозні суперечності у відносинах із КНР викликані, передусім, різницею у співвідношенні ракетно-ядерних і звичайних збройних потенціалів, а також невіршеною прикордонною проблемою (успадкована від Британської колоніальної імперії т. зв. «лінія Мак-Магона» й окупований НВАК у 1959-1962 рр. регіон Акай Чину, що на момент деколонізації Британської Індії належав князівству Кашмір). Конфліктними питаннями є також складна ситуація в Тибетському автономному районі, пов'язана з емігрантською політичною діяльністю далай-лами, періодична підтримка з боку КНР екстремістських та сепаратистських рухів на території Індії, постійно зростаюча військова присутність Китаю в М'янмі («буферному» геополітичному просторі між двома азійськими гігантами), китайсько-пакистанське політичне й військово-технічне партнерство, певні ідеологічні суперечності.

До цього, як і раніше, долучаються зіткнення Індії та КНР з проблем регіональних міжнародних відносин у Південній Азії, яку Індія традиційно сприймає як власний «свадеш» (на хінді – «батьківщина»). По суті, це південноазійський аналог відомої «доктрини Монро», що, на думку індійської сторони, несумісний з «невід'ємним правом» Китаю втручатись у внутрішньорегіональні справи. Але решта країн субконтиненту,

передусім Бангладеш і Пакистан, розцінювали присутність Китаю в регіоні Південної Азії як противагу індійським домаганням на одноосібне лідерство.

Для комплексного розуміння специфіки індійсько-китайських міждержавних відносин необхідно враховувати й такий соціокультурний чинник як базові концепції «центризму» – китаєцентризму та індоцентризму. Обидві спираються на модель концентричних кіл (центр – коло суміжних держав – коло віддалених держав - найвіддаленіші держави):

а) індійська концепція «мандали» означає: мій сусід є моїм природним ворогом, в той час як його сусід, відповідно, є моїм природним союзником; на концепцію «мандали» накладається брахманська (індуїстська) ідея про ієрархічність суспільства, а, отже, й світоустрою. Звідси – держави займають певні ієрархічні пласти відповідно до свого багатства й потужності, а Індія має належати до верхівки світової ієрархії [12, р. 342-346];

б) в основі концепції китаєцентризму – оточена варварами «Серединна держава» («Чжун Го») й модель, подібна до індійської політики концентричних кіл, - нападати на безпосереднього сусіда й підтримувати дружні відносини з віддаленими правителями; жодна країна не може бути рівною Китаю. Класичні китайські політичні тексти зазначають, що немає такого поняття, як дружні іноземні країни – «всі держави або ворожі, або підпорядковані» [13, с. 35].

Водночас у КНР національна ідея органічно уживається з комуністичною в якості державної ідеології, що консолідує населення країни в його самоідентифікації, а за необхідності – в протистоянні зовнішньому світу. Однак ані китайський націоналізм, ані комунізм на сьогодні не набувають агресивних форм. Це помітно простежується в зовнішній політиці КНР, коли її керівництво стверджує, що Китай ніколи не стане «наддержавою». Причому тут під поняттям «наддержавою» мається

на увазі не володіння надто потужним потенціалом, а проведення «наддержавної політики», тобто нехтування інтересами слабших країн на власний розсуд. Ретельне спостереження керівництва КНР за післявоєнними міжнародними відносинами переконали його в невисокій кінцевій продуктивності гегемонізму, незмінним супутником якого є надто дорога й суперобтяжлива «надпротяжність» («overextension») [10, с. 60].

Серед інших культурних компонентів в якості цивілізаційної особливості Китаю необхідно відзначити готовність країни (за незмінної спадковості зовнішньополітичної лінії її керівництва) витримувати досить тривалі строки як у переговорній практиці, так і у вирішенні будь-яких спірних проблем (при цьому угода навіть не є обов'язковою метою переговорів). Не обмежуючи досягнення стратегічних цілей країни життям одного покоління (що можливо лише в суспільстві з глибоко укоріненими сімейними та колективними цінностями), керівництво КНР має в своєму розпорядженні додатковий часовий ресурс і можливість м'якого корегування таких цілей – без великих збоїв у зовнішній та внутрішній політиці [14, с. 72].

Така інертність пояснює повільну еволюцію китайського суспільства в бік більш відкритого. Велике значення для населення КНР, яке страждає проблемами посттоталітарного менталітету, має пошук зовнішнього ворога. В ролі такого, як в офіційній політичній, так і суспільно-побутовій свідомості виступають імперіалізм та гегемонізм. До того ж, Китаю, в силу його культурно-історичного розвитку, суспільних і державницьких традицій, властиве прагнення до відновлення провідного становища на глобальному рівні. Тому однією зі стратегічних цілей КНР є накопичення політичного впливу через економічний розвиток, а точніше розширення зони впливу за допомогою нарощування економічного потенціалу.

У цьому сенсі прагнення Індії не допустити посилення присутності, в т.ч. економічної, Китаю в Південній Азії розцінюються пекінським керівництвом як прояви індійського гегемонізму. Водночас, китайське

трактування тенденції переходу сучасного світу до багатополюсності передбачає поступову відмову від політики, заснованої на класичній концепції балансу сил, на користь побудови системи міжнародних відносин, де враховувалась би не стільки реальна потужність (могутність) тієї чи іншої держави, скільки її об'єктивні національні інтереси. А оскільки офіційний Пекін насправді не розглядає Індію як рівноцінного партнера, й національні інтереси Китаю апіорі превалюють над індійськими, спроби Нью-Делі відстоювати їх у разі неспівпадіння з китайськими викликають несприятливу реакцію з боку керівництва КНР.

Що ж стосується Індії, то проблеми психологічного характеру, спроектовані на зовнішньополітичну сферу, мають, напевно, ще більший вплив, ніж у КНР. Лише в перші роки незалежності в країні йшли запеклі дискусії з проблем зовнішньої політики, потім протягом більш, ніж півстоліття зовнішньополітичний курс Індії, як і США, є предметом «надпартійної» згоди. Незважаючи на те, що в країні є індивідуальне розуміння національних інтересів серед різних груп інтелектуальної еліти, всі вони одноставно вважають загальнонаціональною ідеєю перетворення Індії в сучасну державу-націю, велику світову потугу й виразника інтересів країн Півдня, що проводить модернізацію (яка не збігається з вестернізацією) з одночасним збереженням традиційних цінностей і норм [15, с. 96-97].

Потрібно враховувати й той факт, що в елітній і масовій свідомості в Індії протягом її незалежного існування відбувались суттєві зміни. На зміну поширеним спершу настроям пацифізму й ненасилля як власне індійським політичним принципам, пов'язаним зі світоглядом і діяльністю Махатми Ганді й здатним на той момент допомогти в досягненні реального результату, прийшли інші підходи. Це пояснювалось поразкою Індії у війні з Китаєм 1962 р., а точкою відліку стало прийняття в 1963 р. індійським парламентом резолюції, якою він урочисто давав клятву повернути кожен дюйм, відданий Китаю. Таким чином, від концепту «слабка-сильна

держава», де слабкість військових і економічних «м'язів» компенсувалась силою моральних переконань і амбіцій, індійська суспільна думка еволюціонувала в бік сподівань на військову силу і економічну самодостатність як базових принципів «реальної політики», що допомогли б забезпечити Індії гідне місце в міжнародній спільноті, гарантувати її безпеку, цілісність і недоторканість кордонів [16, с. 52].

Поступова (хоча й не остаточна) заміна пануючої спершу в суспільстві світської загальноіндійської ідеології на індуїстську, релігійно забарвлену та націоналістичну, відтіняла ці тенденції й сприяла посиленню зовнішньополітичних амбіцій Індії. Цим фактором лише й можна пояснити рішення вже прем'єр-міністра А.Б. Ваджаї про ядерні випробування, проведені в травні 1998 р. Втім, наступальний стиль, який проявився у факті прийняття такого рішення, був з початку 1960-х рр. уже незмінно переважаючим у зовнішньополітичній сфері, особливо щодо тієї її частини, яка стосувалась регіональних справ.

Таким чином, обидва регіональні лідери перейшли до прагматичного стилю в зовнішній політиці: вони позиціонують себе як стрімко зростаючі «центри сили» та захисники інтересів країн «третього світу»; виступають як противники одноосібного диктату в глобальних міжнародних відносинах, але поряд із цим часто демонструють риси гегемонізму у власній зовнішній політиці щодо найближчого оточення. Тому спостерігається тенденція накладання одна на одну сфер впливу Індії та Китаю – особливо посилення китайської військово-політичної присутності в традиційній індійській зоні домінування.

Вищезгадані чинники та соціопсихологічні комплекси населення Індії й Китаю зумовлюють прохолодне, якщо не сказати підозріле ставлення окремих політичних кіл першої щодо КНР. Боротьба суперечливих підходів у громадській думці добре помітна на матеріалах аналітичних публікацій індійських політологів: Китай оцінюється в них то як головна загроза безпеці Південної Азії, то як потенційний стратегічний

союзник, зацікавлений у становленні нового багатопольярного світу і в розвитку міжрегіонального економічного співробітництва. Тим не менш, усе частіше проявляється безперспективність індійсько-китайського протистояння: в Індії немає ані матеріальних ресурсів, ані політичної зацікавленості для його продовження, а КНР, зі свого боку, демонструє готовність проводити миролюбну та конструктивну зовнішню політику, зокрема спрямовану на плідне економічне співробітництво з Індією [17, с. 120].

В цьому контексті, проголошена Ден Сяопіном наприкінці 1970-х рр. політика відкритості, що змістила акценти з ідеологічних пріоритетів на економічний розвиток КНР, за визначенням індійських дипломатів, означала для Нью-Делі відмову офіційного Пекіна від жорсткої конфронтації й можливість зниження витрат на оборону східних кордонів Індії [3, р. 69-70]. Нова політика КНР створювала об'єктивну базу для покращення китайсько-індійських відносин, оскільки цілі, сформульовані Ден Сяопіном, - лібералізація економіки і мирне співіснування у багатопольярному світі, - знайшли помітні паралелі в національній стратегії Індії [18, р. 2-3].

Водночас, окрім власне безпекових проблем у відносинах Індії та Китаю, вагоме значення має брак/небажання розуміння в Нью-Делі реального співвідношення сил між двома державами. Однією з причин такого стану речей є те, що адекватне оцінювання та прогнозування розвитку ситуації в такій країні, як КНР, ускладнене непрозорістю політичних процесів на Олімпіві влади в Пекіні, латентністю багатьох соціально-політичних та економічних тенденцій в країні. Всілякі побудови, що претендують на врахування «цивілізаційних», «самоідентифікаційних» та інших чинників, більшою частиною створюються не в самому Китаї й часто використовуються достатньо довільно, породжуючи сильну міфологізацію, що призводить до неоднозначного оцінювання Індією Китаю.

Але для повного розуміння безпекової проблематики індійсько-китайських відносин, необхідно зупинитись на підходах офіційного Пекіна в сприйнятті Індії. На думку китайських політологів, зокрема директора Південноазійських досліджень Шанхайського інституту міжнародних досліджень Чжао Ганченга, Індія посідає в стратегії КНР маргіналізоване місце, що пояснюється відсутністю як високого рівня довіри в поєднанні зі спільними стратегічними інтересами, так і відсутністю кризового стану у взаєминах між державами з можливим їхнім переростанням у конфронтацію. Тобто, місце Індії оцінюється як проміжне: в китайському рейтингу важливості країн Індія знаходиться всередині списку [19].

В цьому контексті порівняно низьку економічну взаємозалежність Індії та КНР на тлі їхнього вражаючого господарського зростання важко назвати вагомим фактором взаємного тяжіння обох держав. Так, у 2012 р. на КНР припадало лише 5 % індійського експорту, щоправда в імпорті Індії новітня «майстерня світу» посіла перше місце з 10,7 відсотками [20].

Але регіональне, за твердженням китайського керівництва, в політиці КНР має очевидну перевагу перед глобальним, як і близьке перед далеким, двостороннє перед багатостороннім. Тому співвідношення потенціалів конфліктів і співробітництва Китаю з іншими державами неоднаковий. В той час, як діалог із Заходом проводиться на формально-правовій основі, і кожного разу результат взаємодії залежить від конкретного співвідношення сил та інтересів, спектр відносин Китаю з «периферією» та «напівпериферією» значно багатший. Особливого значення Китай надає взаєминам із суміжними державами: тут поширені доволі тісні політичні й військові зв'язки, розробляються і впроваджуються в життя колективні позиції та дії. Загалом, регіоналізм китайської зовнішньої політики нерідко реалізується в простому вимірі «добросусідства».

Індія, за китайськими мірками, є суміжною країною, що належить до «периферії». Звідси випливає два висновки: 1) Індія як периферійна країна

не є симетричною щодо Китаю за сумою показників сили («power and capabilities»); 2) Китай активно дотримується концепції «стабілізації периферії», що в його розумінні є необхідною передумовою власного мирного зростання як «центру сили» або, іншими словами, мирного зростання до «сили-могутності» (peaceful rise to power). Причому в китайській концепції зростання підкреслюється, що «Китай не стоятиме на шляху іншої країни, не становить ні для кого загрози, і зростання не реалізовуватиметься за будь-чий інший рахунок» [20].

В цілому ж, зважаючи на помітне переважання КНР за показниками сукупної національної потужності, безпекові відносини Індії та Китаю доцільно розглядати крізь призму китайського впливу на індійську національну безпеку (як внутрішню, так і зовнішню). Для того, щоб більш уважно розглянути цю проблематику, наведемо «рамкову» колективну позицію політологів Інституту Далекого Сходу РАН. Вони зазначають, що останнім часом звертає на себе увагу потенційний виклик саме з боку Індії, яка набирає економічну вагу та політичний вплив в рамках умовних геополітичних трикутників Індія – Китай – США та Індія – Китай – Росія. На користь значущості цього виклику свідчить наступне:

- Індія, спираючись на економічні успіхи останніх десятиліть, як і Китай, виявляє прагнення «вийти за свої кордони» і відігравати більш вагому регіональну та глобальну роль;

- Росія і США не виключили зі свого арсеналу тактику розігрування «індійської карти» один проти одного чи проти КНР задля створення балансирів його швидко зростаючому регіональному впливу (ілюстрацією до цього є ідея тристороннього російсько-китайсько-індійського співробітництва як противаги розширенню НАТО);

- в Індії та Китаю зберігаються невирішені територіальні й політичні проблеми (підтримка Китаєм Пакистану, який впродовж тривалого часу знаходиться в силовій конфронтації з Індією) [6, с. 375-376].

На відміну від США і Японії, взаємини КНР з якими ґрунтуються на політично значимих фінансових і торгових інтересах (що й окреслюють межі погіршення відносин офіційного Пекіна з Вашингтоном і Токіо), стосунки Китаю з Індією визначаються проблемними політичними факторами і досі позбавлені відповідної економічної основи.

Однак при збереженні нинішньої динаміки китайської економіки й глобальної політичної активності офіційного Пекіна перетворення «індійського виклику» в чинник, здатний завдати шкоди КНР чи обернутися помітною втраченою вигодою, нереально. Значимість «індійського виклику» зросте тільки у випадку нарощування стратегічної потужності Індії (включаючи економічні, військові та науково-технічні компоненти «потенціалу агресивності») й зміцнення її регіональних політичних позицій.

Водночас потенційно серйозний «індійський виклик» підштовхує Китай до розвитку економічної інтеграції й політичної взаємодії зі США, ЄС, НАТО, АСЕАН швидшими темпами, ніж ті, на які здатна Індія. Оскільки фактор інтеграційної взаємозалежності Індії та Китаю, що демонструють схожі (хоча з деяким часовим лагом на користь Пекіна) тенденції «мирного зростання/піднесення» та «виходу за свої межі», буде визначати двосторонні взаємини відносно меншою мірою, можна припустити, що стосунки суперництва та взаємного стримування можуть в середньо- та довгостроковій перспективі становити певні виклики для Китаю.

Отже, офіційний Пекін здатен застосовувати механізми стримування, зміцнюючи зв'язки з Пакистаном і свій вплив в ШОС, а Нью-Делі – домагатись зустрічних цілей через розвиток і легітимізацію своєї ракетно-ядерної зброї, закріплення домінуючих позицій в Південній Азії, розвиток діалогових відносин з АСЕАН та Африкою, так само, як і використовувати суперечності у взаєминах Китаю з Росією та США. Показовим у цьому сенсі є те, що напередодні неспровокованої воєнної агресії Кремля проти

України, охопленої Революцією гідності, як Китай, так і Республіка Індія продемонстрували незацікавленість у віддаленні від Росії, особливо після того, як В.Путін та Сі Цзіньпін разом з'явилися на публіці під час сочинської Олімпіади, подавши сигнал про солідарність у момент, коли західні ЗМІ «підсмажували Путіна на вугіллі». Схоже на те, що КНР, Індія й Росія не полишили планів закласти основи для створення коаліції, звільненої від того, що вони вважають новітньої формою західного імперіалізму: від санкцій, виключення з роботи самітів, а також від впливу ООН [21].

Таким чином:

- динаміка індійсько-китайських міждержавних взаємин певним чином синхронізувалася з трансформацією біполярної системи міжнародних відносин, тому закінчення холодної війни мало позитивний вплив на їхню розбудову;

- існування безпосередніх суперечностей між державами ускладнюється соціокультурними концепціями «індоцентризму» та «китаєцентризму»;

- політика КНР щодо Індії містить подвійні стандарти: з одного боку - Китай реалізує концепцію «стабілізації периферії», що є необхідною передумовою його «мирного зростання» як «центру сили», а також політику добросусідства, які сприяють вирівнюванню індійсько-китайських відносин; з іншого боку – задіяна стратегія стримування;

- тенденція «виходу Китаю за свої межі» супроводжується посиленням китайської присутності в Південній Азії – традиційній сфері домінування Індії, що розцінюється нею як загроза власним стратегічним інтересам у регіоні;

- зважаючи на глобальні тенденції розвитку, в індійсько-китайських взаєминах і надалі існуватимуть елементи як протистояння, так і співробітництва, й навіть у разі максимального зближення обох держав об'єктивно вони залишатимуться союзниками-суперниками.

Список використаних джерел

1. Кузнецов В. Трудный путь к взаимопониманию / В.Кузнецов // Азия и Африка сегодня. – 2004. - № 5. – С. 2-10.
2. Ефремова К. Китай и Индия в XXI веке: прогнозы индийских политологов / К.Ефремова // Проблемы Дальнего Востока. – 2001. - № 4. – С. 36-49.
3. Ranganathan C.V. India and China: The Way Ahead after Mao's India War / C.V. Ranganathan, Vinod C. Khanna. – New Delhi: Har-Anand, 2000. – 201 p.
4. External Affairs: Cross-Border Relations / General editor J.N. Dixit. – New Delhi: Lotus Collection, 2003. – 233 p.
5. Белокреницкий В.Я. Южная Азия в мировой политике / В.Я. Белокреницкий, В.Н. Москаленко, Т.Л. Шаумян. – М.: Международные отношения, 2003. – 368 с.
6. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / Под ред. Василия Михеева. – М.: Московский центр Карнеги, 2005. – 647 с.
7. Agreement Between the People's Republic of China and the Republic of India on Trade and Intercourse Between the Tibet Region of China and India, Peking, 29 April, 1954 / Ministry of External Affairs of India [Electronic resource]. – Mode of access: <http://mea.gov.in/treatiesagreement/1954/chap94.htm>.
8. Ігнат'єв П. Китайська стратегія модернізації в поєднанні з політикою добросусідства: деякі підсумки / Павло Ігнат'єв // Стратегічна панорама. – 2002. - № 4. – С. 23-27.
9. Indian and Chinese Foreign Policies in Comparative Perspective. Edited by Surjit Mansingh. – New Delhi: Radiant Publishers, 1998. – 530 p.
10. Остроухов О.Л. Внешняя политика КНР: обеспечение суверенитета и целей развития / О.Л. Остроухов, А.И. Салицкий // Китай в мировой политике. – М.: МГИМО; РОССПЭН, 2001. – С. 40-67.

11. Куценков А. Визит, которого ждали / А. Куценков // Азия и Африка сегодня. – 2001. – № 2. – С. 16-22.
12. Securing India's Future in the New Millennium / Edited by Brahma Chellaney. – New Delhi: Orient Longman Limited, 1999. – 612 p.
13. Бергер Я. Большая стратегия Китая в оценках американских и китайских исследователей / Я.Бергер // Проблемы Дальнего Востока. – 2006. – № 1. – С. 34-51.
14. Салицкий А. Китайская цивилизация в современном мире А.Салицкий // Международная экономика и международные отношения. – 2003. – № 8. – С. 70-77.
15. Акимов А. Китай, Индия, Россия – состояние и перспективы сотрудничества / А.Акимов, С.Лунев, А.Салицкий // Восток. – 2001. – № 4. – С. 92-104.
16. Южная Азия: конфликты и геополитика / Отв. ред. В.Я. Белокреницкий. – М.: Институт востоковедения РАН. – 1999. – 174 с.
17. Ігнат'єв П. Індія та Китай у ХХІ столітті: противники чи партнери / Павло Ігнат'єв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Міжнародні відносини». – 2003. – Випуск 28. – С. 117-120.
18. Prakash S. India-China Relations: A Comparative View of the 1950s and Early 1990s / Shri Prakash // India Quarterly: A Journal of International Affairs, July-September 1996. – Vol. 52. – № 3 – P. 1-20.
19. Gancheng Zhao. China-India Ties: Simultaneous Rising and Peaceful Coexistence [Electronic resource] / Gancheng Zhao / Shanghai Institute for International Studies, 2004. – Mode of access: <http://www.siis.org.cn/english/journal/2004/2/Zhao%20Gancheng.htm>.
20. The World Factbook. South Asia. India: Economy – overview [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>.

21. Двоє важливих гравців зробили крок вперед і висловили підтримку Москві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/worldabus/3318834-chomu-kytai-ta-indiia-pidtrymuut-dii-rosii-schodo-ukrainy-zmi>.